

СИСТЕМНИЙ ПЕРЕХІД ВІД ЯЛТИНСЬКО- ПОТСДАМСЬКОЇ ДО ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НЕЗАВЕРШЕНА ДЕКОНСТРУКЦІЯ

ШАПОВАЛОВА О.І.,
кандидат
політичних наук,
доцент кафедри
зовнішньої
політики і
дипломатії
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України

У статті аналізується природа системного переходу від Ялтинсько-Потсдамської до постбіполярної системи міжнародних відносин з точки зору трансформації як окремих її структурних рівнів, так і загальної політичної конфігурації. Для цього спочатку визначаються основні структурні рівні Ялтинсько-Потсдамської системи, потім виділяються головні стадії і компоненти системного переходу до постбіполярності та, зрештою, дається оцінка стану системної структури на момент остаточного зникнення однієї з наддержав і утворення постбіполярної системи.

Ключові слова: системний перехід, Ялтинсько-Потсдамська система, постбіполярна система, структурний рівень, центр, периферія, реляційний комплекс.

Розуміння та осмислення основних характеристик системи міжнародних відносин, що утворилась після розпаду біполярності, продовжує залишатися одним з першочергових завдань міжнародно-політичної науки. Цю систему часто розглядають як унікальну або принаймні кардинально відмінну від попередніх міжнародних систем за багатьма організаційними та структурними параметрами. Така відмінність суттєво ускладнює інтерпретацію сучасної міжнародної системи на основі традиційних уявлень про розподіл матеріального потенціалу між декількома центрами сили.

На наш погляд, більшість тих параметрів сучасної системи, які складають її якісно відмінну природу, були закладені особливостями системного переходу, що відбувся наприкінці 1980-х – на початку 1990-х

років. Найбільш примітною рисою цього переходу загалом вважається його мирний, ненасильницький характер, адже постбіполярність не стала продуктом системної війни, як усі історично попередні форми міжнародних систем¹. Однак, такий погляд не дає вичерпного розуміння тих складних політичних процесів, які розгортались у світовій системі на етапі демонтажу Ялтинсько-Потсдамського порядку, та структурних параметрів нової міжнародної системи на момент її утворення.

Тож, метою даної статті є аналіз системного переходу від Ялтинсько-Потсдамської до постбіполярної системи міжнародних відносин з точки зору трансформації як окремих її структурних рівнів, так і загальної політичної конфігурації. Для цього слід спочатку окреслити магістральні напрямки історичної еволюції міжнародних відносин та визначити основні структурні рівні Ялтинсько-Потсдамської системи, потім виділити головні стадії і компоненти системного переходу до постбіполярної доби та, зрештою, дати оцінку стану системної структури на момент остаточного зникнення однієї з наддержав і утворення постбіполярної системи.

Потрібно одразу наголосити, що у даній статті поняття демонтажу Ялтинсько-Потсдамського порядку включає в себе дві взаємопов'язані, але все ж таки відмінні складові – завершення «холодної війни» та розпад біполярності внаслідок колапсу одного з системних полюсів. У світовій науковій літературі ці два феномени часто розглядають «в єдиній зв'язці» як логічне продовження один одного, а тому приділяють набагато більше уваги процесу завершення «холодної війни», до якого автоматично відносять також зрушення у країнах Організації Варшавського договору, які зумовили дезінтеграцію східного блоку. Відповідно, у центрі наукових пошуків знаходяться причини та фактори, які спонукали радянське керівництво до прийняття доленосних рішень і призвели до завершення «холодної війни».

Ми спробуємо представити більш структуровану та нюансовану картину цих процесів, не лише осмислюючи казуальні зв'язки між ними, але й формулюючи їх цілісну інтерпретацію у контексті системного переходу. Тобто наше дослідницьке питання полягає не у з'ясуванні того, чому відбулось завершення «холодної війни» і розпад біполярності, а власне, що саме сталося у глобальній системі міжнародних відносин з цими подіями, і які зміни вони принесли для системної організа-

ції на різних її структурних рівнях. Тому у даній статті проблематизації піддаються не причини, а якість системного переходу, що відкрив епоху постбіполярності.

За минулі два десятиліття представники різних теоретичних течій детально дослідили роль матеріальних², ідейних³, нормативних⁴, інституційних⁵ та особистісних⁶ чинників у подоланні біполярної конфронтації. Однак, розвиток подій на міжнародній арені змушує як теоретиків, так і практиків міжнародних відносин знову і знову повертатися до періоду завершення «холодної війни», в якій, за численними висловами світових лідерів, ще потрібно поставити остаточну крапку. Тому в останні роки з'явився ряд робіт, які пропонують нові критичні підходи до осмислення процесів цього періоду, вказують на їх незавершений характер і висвітлюють шляхи подолання рудиментів «холодної війни» у сучасному світі. З-поміж цих робіт слід виділити праці Д. Д'юдні і Дж. Айкенберрі⁷, М.Е. Серотт⁸, Р. Саква⁹ та Б. Фолк¹⁰.

Теоретична основа викладених у даній статті аргументів сформована у великій мірі під впливом новітніх досліджень історичної еволюції міжнародних відносин, представлених у роботах британських дослідників Б. Бузана та Дж. Лоусона¹¹. Запропонована ними модель центропериферійної будови світової системи раніше вважалась цілковитою «власністю» школи міжнародної політекономії та неомарксизму, але її придатність для політичної структури також є незаперечною. Тому дана стаття використовує категорії центру і периферії поза межами їх неомарксистського розуміння, а скоріше розвиває їх політичну інтерпретацію, запропоновану Б. Бузаном і Дж. Лоусоном у відношенні процесів XIX століття, і поширює її на події XX століття. У подальших дослідженнях потрібно застосувати цю модель і для аналізу постбіполярної системи в цілому.

Окрім того, стаття заснована на уявленні про багаторівневість структури міжнародної системи, кожний з структурних рівнів якої володіє певним ступенем автономності. Але при цьому заперечується властивий багатьом структуралістським теоріям примат одного із таких рівнів. Аналізуючи системні перетворення ми виходимо з того припущення, що між структурними рівнями системи немає сталої ієрархії, співвідношення їх структуруючого впливу варіюється в залежності від багатьох факторів, в першу чергу поведінки суб'єктів міжнародної системи. І завдання міжнародно-

політичної науки у цьому плані полягає у методологічному синтезі цих рівнів, один з варіантів якого представлений у даній статті.

Плюралістична або партикуляристська¹² система міжнародних відносин оформилась у Західній Європі в період після Вестфальського миру завдяки просуванню двох стрижневих процесів – замикання суспільних та функціональних процесів в територіальних межах держав і обмеження політичної влади рівнем держав, а точніше їхніх світських правителів. Ці два процеси призвели до конструювання феномену державного суверенітету¹³, а з ним й утвердження плюралістичної організації міжнародної системи, побудованої навколо силової взаємодії множини абсолютно автономних територіально визначених політичних суб'єктів. Оскільки функціональний вимір виключався з-під ареалу міждержавних відносин і зводився до внутрішньодержавного управління¹⁴, міжнародна система таким чином набувала вигляду одновимірної, «площинної» конструкції, а єдиним критерієм її політичної конфігурації залишався розподіл силового потенціалу між акторами. Таке спрощене уявлення з приматом дистрибутивного критерію було покладено в основу «відправної точки» міжнародно-політичної науки – теорії політичного реалізму в його класичній та структурній версіях.

Однак, система міжнародних відносин не проіснувала у подібному організаційному вигляді аж до розпаду біполярності, як це прямо чи імпліцитно стверджується у багатьох сучасних дослідженнях¹⁵. Більярдний стіл з різновеликими шарами, з яким часто порівнюють класичну анархічну систему, не міг одномоментно перетворитись на багатовимірну просторову конструкцію. Тому поширене дихотомічне розмежування типів світового порядку на вестфальський та поствестфальський видається надмірно звуженим, оскільки, фактично, нівелює етапи його глибинної еволюції, в ході якої склались нові структурні рівні міжнародної системи, що мали не менш визначальний вплив для її конфігурації, ніж розподіл матеріального потенціалу.

Поворотними у цьому плані, як переконливо демонструє нещодавнє дослідження Б. Бузана та Дж. Лоусона, виявились соціально-економічні, а з ними і політичні трансформації «довгого» XIX століття, в якому поєднання процесів індустріалізації, переходу до раціонального державотворення та ідеологія прогресу призвели до становлення у північно-західній частині Євразії культури модерну¹⁶.

Завдяки цьому у міжнародній системі відбулось дві фундаментальні зміни – по-перше, кристалізація автономного ідейного рівня її структури, а також поширення інфраструктурних і комунікаційних засобів, які уможливлювали істотну інтенсифікацію взаємодій між суспільствами та, як наслідок, вихід суспільних та функціональних процесів за межі національних держав. Строго кажучи, обидві ці зміни не можна назвати абсолютно інноваційними – міжнародні відносини зі стародавніх часів являли собою боротьбу ідей не в меншій мірі, ніж боротьбу політичних суб'єктів, а суспільні процеси навіть за доби абсолютизму не були замкнені виключно в межах національних держав. Тим не менш, трансформації XIX століття виявились доленосними у тому сенсі, що вони надали цим процесам набагато більший масштаб, в якому вони набували структурного значення для системи міжнародних відносин. Саме у цей період з'являється феномен масових ідеологій, який тяжів над світовою політикою протягом всього XX століття, а комунікаційні можливості створюють умови для поширення транснаціональних зв'язків.

Зрештою, на кінець XIX століття припадає радикальний прогрес у технологічному розвитку людства, що спричинив становлення глобальної економіки в рамках так званої першої хвилі глобалізації, яка істотно розширювала можливості для акумуляції матеріального потенціалу суверенних держав центру за рахунок здебільшого залежних територій периферії. Темпи такої акумуляції призвели до зростання розриву між країнами, здатними принаймні до економічної модернізації, і тими, що залишались за межами цього процесу, та, як наслідок, до ієрархічного поділу світу на центр і периферію¹⁷, правила поведінки у яких істотно відрізнялись між собою.

Технологічний прогрес також потягнув за собою якісний стрибок у військовому оснащенні великих держав і призвів, фактично, до першої сучасної гонки озброєнь. Це мало неабияке значення для балансу сил у тогочасній міжнародній системі – технічні досягнення дозволяли окремим розвиненим державам порівняно швидко нарощувати військовий потенціал, усуваючи великі кількісні диспропорції за рахунок якісного вдосконалення озброєнь. Тобто якщо до того перерозподіл матеріального потенціалу в системі здійснювався механічним шляхом через захоплення та експлуатацію нових територій, на етапі другої половини XIX століття з'являється можливість примножен-

ня власної потужності без вдавання до територіальних загарбань. В результаті цього суттєво знижується сталість військово-стратегічного балансу в системі¹⁸, відбувається істотна інтенсифікація політичної конкуренції між державами світового центру, а критичне загострення їхньої дилеми безпеки провокує державні еліти до різких агресивних кроків задля використання власної технологічної переваги, допоки потенційні супротивники не надолужили або навіть перевершили власні досягнення.

Перша половина XX століття стала періодом, коли революційні зміни попередньої епохи проявили себе у повній мірі, а політична конкуренція держав набула тотального характеру і, зрештою, досягла свого апогею у вигляді Другої Світової війни. Її катастрофічні наслідки спонукали керівництва провідних держав до здійснення зусиль в напрямку обмеження політичної конкуренції. Ці зусилля вилились у перші спроби вироблення загальних зобов'язуючих правил і норм, покликаних регулювати взаємодії між державами, та формування механізмів, в рамках яких мало відбуватись їх вироблення. Це призвело до документально оформленого становлення нормативного та інституційного рівнів системної структури, які, з одного боку, базувались на приматі державного суверенітету і слугували його зміцненню, а з іншого, встановлювали чіткі і єдиноподібні його параметри в масштабах глобальної системи загалом, обмежуючи здатність окремих держав самостійно визначати змістовне наповнення цього інституту. Створення та розвиток механізмів нормативного регулювання, вищих за рівень національних держав і автономних від нього¹⁹, саме по собі кардинальним чином порушувало логіку вестфальського світопорядку, навіть якщо формально наріжним каменем цих механізмів виступав базовий для нього принцип державного суверенітету.

Для повноти отриманої картини, слід додати до вищесказаного фактор активного розвитку економічних обмінів, прискорений з настанням науково-технічної революції у 1960-х-1970-х роках. Цей процес просувався нерівномірно у різних частинах світу. Його епіцентром, звісно, була західна спільнота, нормативний контекст якої уможливив значну інтенсифікацію функціональної динаміки в євроатлантичному просторі. Зважаючи на це, держави західного блоку мали вирішальний вплив на просування цього процесу і виступали головними його бенефіціантами, тоді як залучення інших

країн варіювалось в залежності від політичних та інших кон'юктурних чинників. Можна сказати, що за період «холодної війни» у світі утворилось (або відтворилось, якщо враховувати першу хвилю цього процесу наприкінці XIX століття) яскраво виражене ядро функціональних взаємодій, яке поступово поширювало свій вплив на інші регіони, насамперед Східну Азію, формуючи таким чином порівняно сталі зв'язки взаємозалежності між державами і виводячи їх з-під прямого підпорядкування політичним інтересам еліт.

Це дає підстави констатувати, що після Другої Світової війни площина функціональних взаємодій у капіталістичному світі поступово відокремлюється від площини політичних відносин між державами²⁰. До певної міри це було результатом цілеспрямованого політичного консенсусу між західними державами, однак після того, як цей консенсус остаточно оформився, процеси у функціональній площині почали набувати власної логіки і генерувати власні імперативи, подекуди виходячи за межі початкового задуму.

Таким чином, завдяки еволюції організаційних основ міжнародних відносин у попередні півтора століття, Ялтинсько-Потсдамська система вже являла собою багаторівневу конструкцію, в якій, окрім дистрибутивного, налічувалось декілька структурних рівнів: нормативний, інституційний, функціональний та ідейний. Кожний з цих рівнів функціонував за власними правилами, репродукуючи та водночас змінюючи базові принципи, вироблені в ході оформлення системи. Ці правила створювали різні умови для діяльності акторів, сприяючи піднесенню різних їхніх груп і таким чином деформуючи наявні дистрибутивні конфігурації.

Так, засади системного нормативного регулювання були сформовані для впорядкування та обмеження військово-політичної конкуренції між державами світового центру, делегітимізуючи окремі форми її прояву. Але будучи сформульованими в універсальних категоріях, вони автоматично поширювались на держави периферії по мірі набуття ними суверенного статусу і таким чином створювали передумови для принаймні формального нівелювання факту розшарування глобальної системи на центр та периферію. При цьому утвердження принципу суверенної рівності держав відкривало можливості для здійснення впливу тим з них, які не мали достатньої потужності для цього у безпосередній силовій взаємодії. Так само ідейний рівень дозволяв периферійним державам

посиливати свої позиції, виступаючи в якості «ідеологічних форпостів» в окремих регіонах світу і завдяки цьому перетягуючи на себе певну частку матеріальних ресурсів від ідеологічних лідерів. А інституційний рівень надавав їм змогу створювати власні колективні об'єднання, зменшуючи асиметрію у відносинах з державами центру.

Втім, ця відмінна логіка різних структурних рівнів Ялтинсько-Потсдамської системи затьмарила її найбільш наочною і визначальною характеристикою – біполярністю, що начебто підтверджувало традиційний примат дистрибутивного рівня в системі та її відповідність класичним принципам силового балансування, сформульованим в межах парадигми політичного реалізму. Визнаючи магістральне значення феномену біполярності для структурування Ялтинсько-Потсдамської системи, яке проявляється навіть у синонімічному ототожненні її з біполярною системою, слід вказати на те, що біполярність, по-перше, не є вичерпною її характеристикою, а по-друге, не є безпосереднім, автоматичним наслідком дистрибуції силового потенціалу в системі. Військово-стратегічні, економічні та демографічні показники потужності держав після завершення Другої Світової війни створюють набагато більш диференційовану і нюансовану картину світу, ніж однозначний симетризований баланс між двома потугами. Біполярність сформувалась вже в ході функціонування Ялтинсько-Потсдамської системи і вибудовування основних ліній взаємодій між її акторами в рамках встановлених системних правил та механізмів. У такому сенсі вона постає як соціальний конструкт, а не суто матеріальний феномен.

Це вносить значні корективи у розуміння дистрибутивного рівня системної структури як базового для визначення її конфігурації. Механічний розподіл матеріального потенціалу, як свідчить наведений приклад, не може виступати єдиним і достатнім критерієм для розуміння конфігурації міжнародної системи. Співвідношення сил між акторами саме по собі ще не задає системну конфігурацію, оскільки не враховує її інтеракціоністський або реляційний (*relational*) компонент, тобто характер взаємодій між суб'єктами, якості їхніх ролей у системі та взаємних очікувань, що з них випливають. Ці аспекти не є другорядними властивостями суб'єктного рівня системи, похідними від розподілу силового потенціалу, як це представляється представникам реалізму. Завдяки ним формуються сутнісні реляційні комплекси як

осередки сталих взаємодій між акторами, а також співвідношення таких комплексів, які у сукупності становлять загальну системну конфігурацію. Саме на реляційному рівні відбувається конструювання та репродукція ідентифікаційних, рольових та статусних характеристик акторів, які у поєднанні з певними дистрибутивними якостями утворюють системну конфігурацію.

У такому світлі Ялтинсько-Потсдамська система видається унікальним періодом в історії міжнародних відносин, коли конфігурація глобальної системи визначалась одним реляційним комплексом, тоді як усі інші виступали або похідними від нього, або підпорядкованими йому констеляціями, що формувало свого роду реляційну ієрархію. Але при цьому даний реляційний комплекс – антагоністична конфронтація між двома блоками – функціонував в межах структурних параметрів, заданих іншими рівнями системи. Розвиток цих рівнів здебільшого відображав стрижневу логіку даного комплексу, – взаємовиключний конфлікт без переростання у пряме військове зіткнення – але в жодному разі до неї не зводився. Динаміка блокового протистояння дійсно багато в чому виступала рушійною силою розвитку ідейного, нормативного та функціонального рівня Ялтинсько-Потсдамської системи. Кожний черговий сплеск її загострення надавав додатковий імпульс для нового розширення поля об'єктів нормативного регулювання та вдосконалення інституційних форм такого регулювання. Однак не можна казати, що у своєму підтриманні ці рівні критично залежали від даного реляційного комплексу та заданої ним системної конфігурації.

Не в останню чергу це пояснюється еволюцією інших периферійних реляційних комплексів системи, які, зберігаючи свій другорядний статус, тим не менш, виробили власну динаміку, більш чи менш автономну від динаміки базового локусу взаємодії. В рамках таких комплексів генерувались власні функціональні, нормативні та подекуди ідейні засади, які доповнювали будову відповідних рівнів системної структури. Звісно, біполярна конфронтація мала свою проекцію на кожний такий реляційний комплекс, надаючи глобальній системі політичну інтегральну якість, але їхня автономна динаміка, укорінена у відповідних рольових та ідентифікаційних характеристиках акторів, створювала можливості для власної репродукції і поза рамками біполярної конфронтації. Іншими словами, хоча структура регіональних перифе-

рійних підсистем багато в чому сформувалась під впливом глобальної біполярності, їхнє існування саме по собі не залежало безпосередньо від її збереження.

Отже, на етапі 1980-х років Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин являла собою симбіоз декількох структурних рівнів, які ми для зручності об'єднаємо наступним чином:

- 1) ідейний рівень, визначений антагонізмом ліберальної і соціалістичної ідеологій;
- 2) нормативно-інституційний рівень, організований навколо примату державного суверенітету;
- 3) реляційно-дистрибутивний рівень, структурований за принципом біполярного поділу;
- 4) функціональний рівень, в якому сформувались стійкі зв'язки взаємозалежності в першу чергу в рамках протилежних блоків, але також і між ними.

Слід вказати, що найбільш вагомим наслідком функціонування даної системи стала трансформація природи економічного та політичного розриву між світовим центром та периферією. Це пов'язано з трьома визначальними тенденціями.

Першою з них є трансформація сутності феномену світового центру в напрямку, по-перше, його розшарування, а по-друге, розмивання його ролі у регулюванні глобальних процесів. Обидва ці процеси були прямими наслідками конструювання біполярності і наддержавного статусу США та СРСР. Ідеологічний виклик, що виходив від СРСР та соціалістичного вчення, був спрямований на заперечення статусу світового центру як такого. А міжнародне позиціонування США завжди ґрунтувалось на запереченні окремих принципів функціонування світового центру тоді, коли в цій якості виступав європейський континент. Тому і США, і СРСР прагнули не просто долучитись до кола держав, що належать до світового центру, а змінити правила, які діяли в рамках центру, заради, з одного боку, уникнення обмежень, обумовлених цими правилами, а з іншого, утвердження свого виключного статусу в його структурі. Для цього їм обом потрібно було знизити ступінь військово-політичної конкуренції між діючими державами центру та применшити їхню роль у глобальному управлінні.

Це завдання багато в чому було виконано в ході Другої Світової війни, яка, знесиливши європейських грандів, створила сприятливі передумови для входження до світового центру нових потужних гравців. Однак, одночасне входження до нього США та СРСР виявилось надто проблематичним процесом, причому не стільки через недостат-

ню сумісності пропагованих ними правил (які, об'єктивно кажучи, не були абсолютно взаємовиключними), скільки через обопільне прагнення двох глобальних лідерів до набуття ексклюзивного статусу у цьому переформатованому центрі. Це створило підґрунтя політико-ідеологічної конкуренції між двома потугами в Європі. Коли ж до цього додався фактор ексклюзивного володіння ними ядерною зброєю, ця конкуренція перетворилась на біполярну блокову конфронтацію, яка набула якості базового реляційного комплексу у світовому центрі, а згодом й у глобальній системі загалом. Таким чином, функції військово-політичного центру системи перемістились на рівень взаємодії наддержав та їхніх блоків, тоді як європейський континент виступав основним оперативним полем біполярної конфронтації і зберігав свою центральність лише в подібній об'єктній якості. Завдяки цьому утворився своєрідний розрив в структурі світового центру, що саме по собі спричиняло зниження його загального управлінського потенціалу.

До того ж, біполярна конфронтація, закріпившись у вигляді блокового протистояння в Європі та поступово охоплюючи периферійні регіони, генерувала власну структуруючу і стратифікаційну динаміку, яка обмежувала суб'єктні властивості європейських держав центру, але відкривала можливості для їх відносного збільшення периферійним країнам. Тим самим альтернативна структуруюча динаміка біполярної конфронтації деформувала і в дечому руйнувала центрופериферійну організацію глобальної системи.

Однак, при цьому трансформований європейський, а точніше євроатлантичний простір зберігав центральну роль на функціональному рівні глобальної системи завдяки згаданий вище активізації та лібералізації торговельних обмінів та формуванню якісно нового нормативно-інституційного контексту інтеграційного характеру. Фактично, зростання потреби у військово-політичній консолідації обмежило імпульси політичної конкуренції між західними державами та знизило тиск цієї конкуренції на функціональні сфери взаємодій. Завдяки цьому національні рамки їх регулювання були суттєво послаблені, динаміка функціональних обмінів зазнала значної інтенсифікації, а для управління нею були сформовані колективні механізми, що фіксували принципи лібералізації і надавали державам можливості для впливу на цей процес у консенсусний спосіб.

Ці два процеси суттєво посилили взаємозалежність держав та дозволили перейти до кооперативного способу організації політичного простору та ліберального міжнародного порядку²¹. Таким чином, вони уможливили становлення якісно нової моделі структурування міжнародних відносин, в якій дистрибутивний аспект вже не мав однозначного імперативу і навіть виражався вже не у класичних військових, а насамперед в економічних категоріях.

Це означає, що на тлі зниження центральної політичної ролі європейських держав, консолідуючий вплив спільної загрози дозволив їм виробити шляхи зміцнення власної ролі економічного центру світу. Завдяки цьому відбулось вказане розшарування світового центру – у політичному сенсі цю роль перебирали на себе наддержави, тоді як в економічному та інтеграційному сенсі така якість залишалась за євроатлантичним простором.

Другою тенденцією є, за логікою, зміна ролі світової периферії. З одного боку, це, як вже стверджувалось вище, було наслідком оформлення нормативно-інституційного та ідейного рівнів міжнародної системи і поширення на неї загальних правил міждержавних взаємодій, які до того діяли лише у відношенні держав центру. А з іншого боку, каталізаторами цього процесу виступили розпад колоніальних імперій західноєвропейських держав, перенесення фокусу біполярної конфронтації у периферійні регіони після відносної стабілізації балансу на європейському континенті та вказане формування внаслідок цього порівняно автономних регіональних реляційних комплексів. Деколонізація призвела до делегітимізації та згодом зникнення формальних рамок, що утримували підпорядкований статус периферії. Але вона не несла автоматичних змін для становища периферійних територій у структурі глобальної функціональної диференціації. Навпаки, інтенсифікація транснаціональних обмінів в євроатлантичному просторі призводила до поглиблення економічного розриву між ними і розвиненими державами центру. Тому в економічному відношенні периферійність незахідних регіонів практично повністю зберігалась, за виключенням деяких випадків наздоганяючої модернізації. При цьому фактори ідеологічної і військово-політичної конкуренції наддержав, як вже зазначалось, подекуди дозволяли країнам «третього світу» отримувати «політичну ренту» від США чи СРСР, хоча це, звісно, давало можливість лише послабити, але не остаточно подолати їх периферійне положення.

І, зрештою, третя тенденція полягає у трансформації характеру зв'язків між центром та периферією. У попередню історичну добу периферія була для держав центру вагомим джерелом ресурсів для власного зростання, тому становище держав у структурі політичного центру багато в чому залежало від їхнього впливу у периферійних регіонах світу. Звідси випливала необхідність у забезпеченні максимального прямого контролю за власними колоніальними володіннями. Однак, технологічний прогрес суттєво знизив критичну важливість доступу до ресурсів периферії задля підтримання власного статусу у світовому центрі, а деколонізація зробила неможливим прямий політичний контроль за ними. Це стимулювало держави центру до вироблення нових моделей здійснення впливу на периферію.

Тому характер зв'язків між центром та периферією змінюється паралельно із трансформацією політичної структури світового центру: наддержави, прагнучи посилити свої функції політичного центру, послідовно намагались знизити роль інших потуг на периферії і монополізувати свій вплив у ній, тоді як держави Західної Європи намагались утримати свої провідні позиції у колишніх колоніях. При цьому як одні, так й інші були змушені покладатись на домовленості з місцевими елітами або проникнення власних транснаціональних компаній. Але з плином часу США та СРСР перебирали на себе роль головних медіаторів у відносинах між країнами центру та периферії, оскільки могли запропонувати останнім незрівнянно більші статусні та економічні переваги, тоді як західноєвропейським державам доводилось покладатись переважно на тісні історичні та культурні зв'язки з цими країнами. Тим більше, що з просуванням інтеграційних процесів відбувається переорієнтація фокусу зовнішньої політики європейських потуг із позаєвропейського середовища у західноєвропейське, що призвело до своєрідної структурної автономізації реляційного комплексу європейської інтеграції.

Отже, структурні параметри Ялтинсько-Потсдамської системи зумовили суттєве розбалансування центропериферійної будови світопорядку, яка оформилась у другій половині XIX століття. Вони сприяли утворенню розриву в рамках світового центру, ревізії його якості у глобальній системі та реструктуризації його зв'язків з периферією. Біполярна конфронтація поступово перетворювалась на головний механізм управління цими

зв'язками, тим самим зменшуючи їх імперативний і усталений характер.

Притому сам розрив між центром і периферією залишився чинним, однак забезпечувався вже не стільки політичними методами, скільки засобами функціональної диференціації світового простору. Однак, ключова його ознака – відмінність правил поведінки і взаємодії акторів – була репродукована, по-перше, у специфічній конфігурації блокового протистояння на європейському континенті, а по-друге, по мірі того, як ця конфігурація набувала сталих рис, у становленні нових переговорних форматів з вироблення додаткового масиву правил і норм для забезпечення її стабільності. В першу чергу, мова йде про загальноєвропейський процес.

За такого розуміння структури та логіки Ялтинсько-Потсдамської системи набагато легше аналізувати її розпад, який на цей раз постав не у вигляді різкої одномоментної системної кризи, а в якості агрегованої сукупності трансформаційних процесів²², як інтенціональних, так і тих, що не були продиктовані цілеспрямованими діями акторів. Зважаючи на це, розпад Ялтинсько-Потсдамської системи в жодному разі не можна вважати лінійним і закономірним процесом, в якому завершення «холодної війни» неминуче призводило до розпаду східного блоку та Радянського Союзу, як це прямо чи імпліцитно впливає з численних його викладів у підручниках та монографіях. Натомість, він являє собою двох- чи навіть трьохфазний переговорний процес, з низкою паралельних соціально-політичних зрушень, які зрештою, випередили державні еліти в їх переговорних зусиллях²³. При цьому вказані трансформації в неоднаковій мірі зачіпали різні структурні рівні системи, а в геополітичному сенсі зводились до простору світового центру, опосередковано екстраполюючись на периферію.

На *першій* стадії цей процес являв собою спробу стабілізації військово-політичної ситуації на європейському континенті після чергового витка ескалації у вигляді так званої «кризи євроракет». Власне в цей період складно ще вести мову про завершення «холодної війни». Це був лише двосторонній діалог між наддержавами щодо встановлення нових параметрів стратегічного балансу між ними на основі принципу паритетності. Досягнення базових домовленостей між США та СРСР щодо цих параметрів відкрило шлях, з одного боку, до переговорів між протилежними блоками щодо звичайних озброєнь, які, по суті, ви-

ступали фінальним акордом у встановленні остаточного стратегічного балансу на європейському континенті після того, як наддержави домовились про фіксацію рівнів ядерних озброєнь, а з іншого, до більш масштабного процесу узгодження нормативних принципів поведінки держав в європейській системі міжнародних відносин.

Перехід до цього процесу на *другій* стадії, на якій власне і відбувається завершення «холодної війни», став наслідком низки далекосяжних ініціатив з взаємного зниження напруги, які запропонував Радянський Союз наприкінці 1988 – протягом 1989 року²⁴, виступивши, фактично, у ролі ревізіоніста ідейних і реляційних засад біполярної системи.

У центрі цієї стадії знаходились переговори в рамках загальноєвропейського процесу, завдяки яким відбулось формування загальних політичних рамок, що дозволяли трансформувати конфронтаційний реляційний комплекс у відносно кооперативну та інклюзивну конструкцію із збереженням біполярності і блоковості як базових її структурних основ. У ширшому сенсі мова йшла про повноцінне розширення світового центру і включення до нього СРСР та інших соціалістичних країн, яке частково розпочалось, але так і не відбулось у 1945-1949 роках. На цей раз, таке включення мало проходити шляхом взаємного симетричного компромісного вироблення нового масиву норм і правил та становлення спільних інститутів²⁵. Ця лінія не передбачала ліквідації блоків як таких, але орієнтувалась на скорочення ідеологічної і політичної дистанції між ними. І таким чином цей процес набував подвійної якості – поряд з остаточною консолідацією світового центру він був спрямований на звуження, а в перспективі подолання розриву в його внутрішній структурі, що утворився внаслідок значної військово-стратегічної переваги наддержав і перенесення основних функцій структурування глобальної системи у реляційний комплекс біполярної конфронтації.

Проривні досягнення цієї стадії, які втілились у Паризькій хартії для Нової Європи, Договорі про звичайні збройні сили в Європі та домовленості про інституціоналізацію загальноєвропейського процесу, зафіксувавши факт завершення конфронтації, сформували платформу для виконання цих завдань і становлення нової кооперативної організації системи відносин на континенті. Але практичні контури такої організації ще потрібно було виробити на базі цієї платформи.

Паралельно з тим, як цей переговорний процес набирав оберти, несподівані соціальні зрушення в країнах східного табору порушили логіку поступального взаємного зближення блоків і поставили СРСР у скрутне становище, коли просування цього процесу і, зрештою, входження до світового центру було поставлено в залежність від згоди СРСР на дезінтеграцію власного блоку. Частково ідейні та дискурсивні умови для такої згоди вже були створені з ідеологічним поворотом радянського керівництва від примату класової боротьби до примату загальнолюдських цінностей і, як стверджують Р. Козловські та Ф. Кратохвіл, зумовленою ним неможливістю вдавання до кроків, що суперечили цим задекларованим цінностям²⁶.

Але, на наш погляд, ідеологічний поворот був лише додатковим чинником, а точніше складовою у процесі конструювання власної приналежності до світового центру, який вперше з 1949 року мав реальні шанси на втілення. Ідейний і реляційний ревізіонізм радянського керівництва був спрямований на становлення нової ідентичності СРСР і закріплення статусу «визнаної» великої держави без додаткових витрат на досягнення співмірного ступеню економічного та технологічного розвитку²⁷. Завдяки односторонній відмові від конфронтації Радянський Союз прагнув здійснити «конвертацію» своїх конкурентних військово-стратегічних переваг у політичні і статусні переваги в рамках нової кооперативної організації європейського континенту, яка б давала доступ до функціональних ресурсів світового центру.

Як наслідок, відбувається перехід до *третьої* стадії розпаду Ялтинсько-Потсдамської системи – демонтажу східного блоку. Об'єктивно кажучи, цей перехід відбувається тоді, коли переговорний процес в рамках другої стадії досягає своєї кульмінації. «Оксамитові» революції у країнах ОВД та падіння Берлінської стіни припадають на осінь 1989 року, коли у Відні активно просувались переговори про скорочення звичайних збройних сил в Європі та новий діапазон заходів зміцнення довіри. Від реакції СРСР на ці зрушення залежав не тільки подальший хід цих переговорів, але й їх продовження як таке. Вибір радянського керівництва на користь компромісного улагодження нового комплексу проблем, що утворились внаслідок цих зрушень, без силового опору порушенню блокової дисципліни, став вирішальним чинником, що дозволив зберегти мирний характер розпаду соціалістичного табору.

Однак, в той же час цей вибір зумовив утворення між СРСР і західними державами нової переговорної лінії, яка ґрунтувалась на односторонніх поступках Радянського Союзу в обмін на неформальні гарантії утримання існуючого військово-стратегічного балансу. Ця лінія, яку Н. Біслі влучно назвав «реактивною імпровізацією»²⁸, кристалізувалась в ході переговорів щодо возз'єднання Німеччини, а її квінтесенцією стала згода СРСР на збереження членства об'єднаної Німеччини в НАТО в обмін на усну обіцянку американської адміністрації не вдаватись до подальшого розширення Альянсу²⁹. Кристалізація цієї лінії означала, що СРСР у певних питаннях був позбавлений можливості наполягати на дотриманні принципу взаємності і паритетності у взаємодії з західними державами, а останні, в свою чергу, отримували змогу не йти на поступки Радянському Союзу. Втім, це ще не відкривало для них можливість для одностороннього здійснення бажаних кроків у Східній Європі – наявність Радянського Союзу як цілісного політичного утворення, чий військові контингенти лише поступово залишали території країн ОВД, не дозволяло втілити політичні перетворення у цих країнах в обхід керівництва СРСР або без його згоди. Тим більше, що для деяких західноєвропейських держав, цінність процесу взаємного зближення з перспективою відновлення політичної цілісності європейського континенту була не менш ваговою, ніж для СРСР, оскільки від спричиненого ним звуження розриву в структурі західного блоку безпосередньо залежало відновлення їхнього власного статусу як повноправних суб'єктів світового центру.

Поряд з цим, відцентрові процеси у східному блоці та згода СРСР на відхід від блокової дисципліни позначились не тільки на зміні внутрішнього устрою країн Східної Європи, але й на зростанні їх автономії у зв'язках із зовнішнім світом, в тому числі із західною спільнотою. Так, хоча у 1989 році ці країни, так само, як СРСР, підписують з Європейським економічним співтовариством типові угоди про торговельне, комерційне та економічне співробітництво, вже наступного року Польща та Угорщина ставлять на порядок денний питання про поглиблення формату їх відносин з євроінтеграційним об'єднанням, що виливається в укладання з ними наприкінці 1991 року Європейських угод про асоціацію. У поєднанні з ініційованою у той же період ЄЕС програмою допомоги економічному відновленню цих країн PHARE це озна-

чало виникнення окремих форматів взаємодій тоді ще країн ОВД із ЄЕС, а з ними і окремого шляху зближення постсоціалістичних країн із Заходом. Внаслідок цього, процес взаємного паритетного зближення, який розвивався під проводом СРСР, втрачав свій цілісний та ексклюзивний характер.

Таким чином, загальна модальність переговорного процесу в рамках НБСЄ, спрямованого на компромісне вироблення нових правил гри на основі біполярності і блокової структури, ще до його завершення була скомпрометована, по-перше, відцентровими зрушеннями у східному блоці, по-друге, лінією на односторонні поступки з боку СРСР заради набуття статусу повноправного учасника світового центру і, по-третє, порушенням блокової солідарності і формуванням альтернативних каналів зближення з Заходом для окремих країн Східної Європи. Після остаточного демонтажу РЕВ та ОВД дотримання базових політичних параметрів цього процесу у руслі його початкової модальності було вже неможливо. Протягом нетривалого періоду у 1991 році висувались ініціативи формування нових політичних рамок взаємодії держав Європи без опори на блокову приналежність, серед яких найбільш далекосяжною була ініціатива створення Європейської конфедерації Ф. Міттерана³⁰.

Але усі ці процеси втратили свій сенс із зникненням самого Радянського Союзу з політичної карти світу, що позначило собою остаточний злам залишків біполярної структури і перехід до епохи, яку ми за інерцією називаємо постбіполярністю.

Відсутність власної назви цієї нової системи міжнародних відносин є безпосереднім свідченням незавершеності системного переходу і відсутності базового компромісу, який ліг би в основу нового світового порядку. Усі попередні міжнародні системи отримували свої найменування від назв тих міст, в яких проводились заходи з вироблення подібного базового компромісу і встановлення основних параметрів взаємодій між акторами у вигляді відповідних міжнародних документів. У випадку сучасної системи цього не відбулось – процес формування нової політичної структури у руслі взаємного зближення перервався із зникненням політичних передумов, які його уможливили, хоча нові нормативні положення, які сторони встигли виробити і документально закріпити у період такого зближення, залишались чинними, так само, як і базові параметри військово-стратегічного балансу. Демонтаж східного блоку не позбавив юридич-

ної сили зобов'язання за ДЗЗСЄ, а розпад СРСР не вплинув на статус договорів РСМД та СНО-1, обмежившись лише додатковими зобов'язаннями колишніх радянських республік.

З огляду на це, розпад Ялтинсько-Потсдамської системи можна кваліфікувати як часткову, незавершену деконструкцію, яка зачіпала тільки дистрибутивно-реляційний та ідейний рівні системної структури і обмежувалась лише політичним простором європейського континенту. Причому незважаючи на те, що зміни на дистрибутивному рівні видавались більш разючими та очевидними, їхнє значення все ж таки суттєво поступалось значенню змін на реляційному рівні. Адже основним результатом цього процесу слід вважати не стільки зникнення одного зі світових полюсів (в дечому цю подію можна навіть назвати побічним і неочікуваним його продуктом³¹), скільки усунення біполярної конфронтації як базового реляційного комплексу глобальної системи і головного генератора її структуруючих імпульсів без вироблення адекватної альтернативи.

Найбільш вагомими наслідками ця обставина принесла знов-таки для європейського континенту, який, на відміну від інших регіональних систем, був настільки глибоко «вмонтований» в структуру біполярної конфронтації, що практично не мав змоги виробити власні, автономні від нього механізми структуризації, за виключенням осередку інтеграційних процесів у Західній Європі. У цьому контексті найперше слід констатувати, що раптове переривання процесу взаємного зближення наддержав означало, що процес розширення світового центру, а з ним і звуження розриву в його структурі, так само був призупинений. І хоча нормативне підґрунтя для нього загалом було сформоване, ключового завершального кроку – формування спільних інституційних рамок у військово-політичній царині на зміну ворогуючим блокам – зроблено не було. Точніше, він був запланований у вигляді створення на базі загальноєвропейського процесу Організації з безпеки та співробітництва в Європі, однак, на етапі, коли мало відбуватись її оформлення, політична ситуація радикально змінилася, і значення цієї нової інституції було поставлено під сумнів.

Окрім цього, деконструкція біполярності залишила європейську систему у стані реляційної амбівалентності – інтерсуб'єктивні рольові характеристики акторів залишались невизначеними, так само, як і якість їхніх взаємозв'язків. Задекларувавши відмову від конфронтації і встановивши та-

ким чином, що вони вже не є супротивниками, її сторони, разом з тим, не узгодили, ким вони виступають один для одного у новому контексті – союзниками чи конкурентами. Ситуація дедалі більше заплуталась з розпадом СРСР та появою на його місці ряду нових незалежних держав, чия ідентичність, як державна, так і національна, далеко не була зрозумілою.

Отже, підсумовуючи наведені аргументи, можна стверджувати, що в момент переходу до постбіполярності глобальна система міжнародних відносин являла собою змішану картину з асинхронними напрямками розвитку різних її структурних рівнів. Так, на ідейному рівні спостерігалось утвердження домінанти ліберального капіталізму внаслідок ідеологічного банкрутства соціалізму та планової економіки. У певному сенсі можна вести мову про ідейну гегемонію ліберальної моделі.

На дистрибутивно-реляційному рівні за відсутності нового базового компромісу між ключовими гравцями утворився своєрідний «політичний вакуум» з невизначеністю як статусних характеристик акторів, так і спрямованості їхніх взаємодій, що у сукупності й обумовило проблему невизначеної полярності нової системи. Слід відзначити, що ця проблема була пов'язана не стільки з оцінкою розподілу матеріального потенціалу в системі, скільки із неоднозначністю змісту категорії системного полюсу в постбіполярних умовах³². Але найбільш важливим у цьому відношенні є той факт, що основні реляційні зв'язки у системі мали були вибудовані майже з нуля.

На нормативному рівні відбувається подвійна зміна. З одного боку, універсальний нормативний контекст, заснований на приматі державного суверенітету, створив умови для мирного завершення «холодної війни», а тому не тільки не зник, але й зазнав істотного зміцнення в структурі глобальної системи. Але з іншого боку, загальне визнання переваги ліберального капіталізму на ідейному рівні і зумовлений ним підйом авторитету Заходу сприяли істотному піднесенню впливу західного нормативного контексту аж до претензії на універсальне значення³³.

Інституційне облаштування міжнародної системи відображало ці протилежні тенденції. Базовий пантеон міжнародних інститутів та режимів, встановлених після Другої Світової війни, у центрі якого перебувала Організація Об'єднаних Націй, не тільки залишався чинним, але й отримав новий імпульс своїй діяльності внаслідок зникнення об-

межувального тиску біполярної конфронтації. Але в той же час не менший імпульс для свого розвитку отримали за цих умов й інститути, вироблені в межах західного блоку, не в останню чергу завдяки виклику, що виходив від факту возз'єднання Німеччини і модифікації політичного ландшафту Західної Європи під дією даного чинника. Адаптація до цього оновленого балансу відбувалась в діючих інституційних рамках західної спільноти, створюючи для них новий *raison d'être* замість зниклої необхідності в обороні від спільного ворога. Відтак, завдяки цьому інституційна інфраструктура біполярної конфронтації в її західному сегменті була повністю збережена і подекуди розглядалась як підґрунтя для побудови постбіполярного порядку³⁴.

На підставі збереження нормативного та інституційного контексту Ялтинсько-Потсдамської системи майже в незмінному вигляді деякі дослідники ставлять під сумнів якість і глибину системного переходу до постбіполярності, який не позначився становленням нового типу політичних, економічних та соціальних відносин, а лише ознаменував колапс конкретної дистрибутивної конфігурації³⁵. Ця теза формує цікавий парадокс, як у системі, утвореній начебто в рамках діючої незмінної нормативної і соціальної структури, проявляються якісно відмінні, унікальні феномени, що виходять за межі традиційного уявлення. Тут знов-таки потрібно звернутись до специфіки системного переходу і його незавершеного характеру, адже у період завершення «холодної війни» відбувалась серйозна адаптація нормативних та інституційних засад міжнародної системи, але у напрямку взаємного зближення протилежних блоків. Різке переривання цього процесу позбавило цей напрямок політичного сенсу, але не задало автоматично нового вектору, тому на цих структурних рівнях системний перехід проявляється лише згодом, по мірі кристалізації нових реляційних зв'язків у постбіполярній системі.

І зрештою, на функціональному рівні глобальної системи сталися найбільші зміни. Усунення політичних бар'єрів відкрило шлях істотній інтенсифікації функціональних взаємодій та їх суттєвому поширенню як у територіально-просторовому масштабі з включенням нових регіонів, що раніше належали до соціалістичного ареалу, так і у секторальному вимірі через охоплення нових сфер суспільної діяльності. А поразка соціалістичної моделі державного устрою призвела до фактичної

універсалізації ринкових відносин та майже повсюдного розмежування політичної та економічної сфер суспільної діяльності³⁶.

На цьому ж етапі відбувається ще одна радикальна зміна цього структурного рівня – основний локус його суб'єктності починає зміщуватися з міждержавної площини у площину транснаціональних обмінів. Функціональний сегмент міжнародних відносин перестав обмежуватись лише торговельними контактами між державами. З розповсюдженням нових комунікаційних технологій у ньому почали оформлюватись мережі міжсуспільних транснаціональних взаємозв'язків, які у своєму підтриманні дедалі менше залежали від цілеспрямованого державного управління і майже не підлягали контролю з боку державних апаратів. Зважаючи на дедалі більш широкий, майже планетарний, масштаб цього процесу, його стали називати глобалізацією, хоча основним його центром і рушійною силою залишався євроатлантичний простір.

Потрібно відзначити, що активізація транснаціональних взаємодій була напряду пов'язана із готовністю держав та їхніх еліт включатися у цей процес і відкривати свої економіки для зовнішнього проникнення, тобто впроваджувати модель ліберального капіталізму. Тому можна сказати, що між ідейним та функціональним рівнями глобальної системи був встановлений безпосередній кореляційний зв'язок. Водночас просування транснаціоналізації вимагало становлення відповідного нормативного контексту, а також міжнародних інституційних механізмів, що у сукупності зменшувало

вало би залежність від волі національних держав та створювало б можливості для зобов'язуючого закріплення тих ідей і норм, які уможливлювали безперешкодне поширення функціональних обмінів. Тобто для остаточного успіху ця історично безпрецедентна синхронізація ідейного і функціонального рівнів системної структури потребувала належного вдосконалення її нормативно-інституційного рівня. А це, в свою чергу, було нерозривно пов'язано з встановленням сталої конфігурації на дистрибутивно-реляційному рівні.

У підсумку, можна сказати, що на етапі розпаду біполярності функціональний рівень чи не вперше в історії отримав можливість відігравати роль головної структуруючої сили глобальної системи, що й виступало підставою для тверджень про поствестфальський характер постбіполярної системи. Однак, для реалізації цієї можливості необхідно було вибудувати адекватну «політичну оболонку» – оптимальні параметри нормативно-інституційної та реляційної архітектури системи, за яких інтерес держав у залученні до мереж функціональної співпраці перевищував би їх інтерес у підтриманні власної безпеки та автономності. І в цьому світлі зрозуміло, що логіка функціонального рівня, який протягом століть залишався підпорядкованим політичним інтересам держав, вступала у пряме протиріччя з логікою реляційного рівня. Але ступінь автономності першого від другого залишався недостатнім для подолання цього протиріччя, тому його вирішення цілковито залежало від волі національних держав.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Roberts A. An 'incredibly swift transition': reflections on the end of the Cold War / A. Roberts // *The Cambridge history of the Cold War* / M.P. Leffler, O.A. Westad (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 513-534.

² Schweller R.L. Power test: Evaluating realism in response to the end of the cold war / R.L. Schweller, W.C. Wohlforth // *Security Studies*. – 2000. – Vol. 9, No. 3. – P. 60-107.; Brooks S.G. Power, Globalization, and the End of the Cold War: Reevaluating a Landmark Case for Ideas / S.G. Brooks, W.C. Wohlforth // *International Security*. – 2000-2001. – Vol. 25, No. 3. – P. 5-53.

³ The Role of Ideas and the End of the Cold War (special issue) / N. Tannenwald, W. Wohlforth, A. Bennett et al. // *Journal of Cold War Studies*. – 2005. – Vol. 7, No. 2. – P. 3-173; Checkel J. Ideas, Institutions, and the Gorbachev Foreign Policy Revolution / J. Checkel // *World Politics*. – 1993. – Vol. 45, No. 2. – P. 271-300.

⁴ Koslowski R. Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System / R. Koslowski, F.V. Kratochwil // *International Organization*. – 1994. – Vol. 48, No. 2. – P. 215-247.

⁵ Snyder R.S. Bridging the Realist/Constructivist Divide: The Case of the Counterrevolution in Soviet Foreign Policy at the End of the Cold War / R.S. Snyder // *Foreign Policy Analysis*. – 2005. – Vol. 1, No. 1. – P. 55-71.

⁶ Breslauer G.W. Leadership and the End of the Cold War: A Counterfactual Thought Experiment / G.W. Breslauer, R.N. Lebow // *Ending the Cold War* / R.K. Herrmann, R.N. Lebow (eds.). – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. – P. 161-188.; Brown A. The Gorbachev Factor / A. Brown. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 406 p.

- ⁷ Deudney D. The Unravelling of the Cold War Settlement / D. Deudney, G.J. Ikenberry // *Survival*. – December 2009-January 2010. – Vol. 51, No. 6. – P. 39-62.; Deudney D. The end of the Cold War after 20 years: Reconsiderations, retrospectives and revisions / D. Deudney, G.J. Ikenberry // *International Politics*. – 2011. – Vol. 48, No. 4-5. – P. 435-440.
- ⁸ Sarotte M.E. In victory, magnanimity: US foreign policy, 1989-1991, and the legacy of prefabricated multilateralism / M.E. Sarotte // *International Politics*. – 2011. – Vol. 48, No. 4-5. – P. 482-495; Sarotte M.E. Perpetuating U.S. Preeminence The 1990 Deals to “Bribe the Soviets Out” and Move NATO / M.E. Sarotte // *International Security*. – 2010. – Vol. 35, No. 1. – P. 110-137.
- ⁹ Sakwa R. The cold peace: Russo-Western relations as a mimetic cold war / R. Sakwa // *Cambridge Review of International Affairs*. – 2013. – Vol. 26, No. 1. – P. 203-224.; Sakwa R. ‘New Cold War’ or Twenty Years’ Crisis? Russia and International Politics / R. Sakwa // *International Affairs*. – 2008. – Vol. 84, No. 2. – P. 241-267.
- ¹⁰ Falk B.J. 1989 and Post-Cold War Policymaking: Were the “Wrong” Lessons Learned from the Fall of Communism? / B.J. Falk // *International Journal of Politics, Culture, and Society*. – 2009. – Vol. 22, No. 3. – P. 291-313.
- ¹¹ Buzan B. The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations / B. Buzan, G. Lawson // *International Studies Quarterly*. – 2012. – P. 1-15. – (forthcoming); Buzan B. Rethinking Benchmark Dates in International Relations Relations / B. Buzan, G. Lawson // *European Journal of International Relations*. – 2012. – P. 1-26. – (forthcoming); Lawson G. The ‘What’, ‘When’ and ‘Where’ of the Global 1989 / G. Lawson // *The Global 1989: Continuity and Change in World Politics 1989-2009* / G. Lawson, Ch. Armbruster, M. Cox (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 1-20.
- ¹² Зуйков Р. Вестфальская система межгосударственных отношений: критерии и трансформация / Р. Зуйков // *Мировая экономика и международные отношения*. – Март 2010. – № 3. – С. 14.
- ¹³ Reus-Smit Ch. The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions / Ch. Reus-Smit // *International Organization*. – 1997. – Vol. 51, No. 4. – P. 555-589.
- ¹⁴ Blaney D.L. Neo-Modernization? IR and the Inner Life of Modernization Theory / D.L. Blaney, N. Inayatullah // *European Journal of International Relations*. – 2002. – Vol. 8, No. 1. – P. 103-137.
- ¹⁵ Див. наприклад Суботін А.А. Постбіполярна структура міжнародних відносин / А.А. Суботін // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2005. – Вип. 57, Ч. I. – С. 16-22.
- ¹⁶ Buzan B. The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations / B. Buzan, G. Lawson // *International Studies Quarterly*. – 2013. – Vol. 57, No. 3. – P. 625.
- ¹⁷ Ibid. – P. 625.
- ¹⁸ Ibid. – P. 631.
- ¹⁹ Hobson J.M. The State and International Relations / J.M. Hobson. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 151.
- ²⁰ Hill Ch. The Changing Politics of Foreign Policy / Ch. Hill. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – P. 152.
- ²¹ Deudney D. The nature and sources of liberal international order / D. Deudney, G.J. Ikenberry // *Review of International Studies*. – 1999. – Vol. 25, No. 2. – P. 179-196.
- ²² Deudney D. The Unravelling of the Cold War Settlement / D. Deudney, G.J. Ikenberry // *Survival*. – December 2009-January 2010. – Vol. 51, No. 6. – P. 44.
- ²³ Цікаве обґрунтування нелінійного характеру завершення «холодної війни» представлено у праці Р. Херманна Herrmann R.K. Learning from the End of the Cold War / R.K. Herrmann // *Ending the Cold War* / R.K. Herrmann, R.N. Lebow (eds.). – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. – P. 203-205.
- ²⁴ Collins A.R. GRIT, Gorbachev and the End of the Cold War / A.R. Collins // *Review of International Studies*. – 1998. – Vol. 24, No. 2. – P. 209-211.
- ²⁵ Sarotte M.E. In victory, magnanimity: US foreign policy, 1989-1991, and the legacy of prefabricated multilateralism / M.E. Sarotte // *International Politics*. – 2011. – Vol. 48, No. 4-5. – P. 487.
- ²⁶ Koslowski R. Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire’s Demise and the International System / R. Koslowski, F.V. Kratochwil // *International Organization*. – 1994. – Vol. 48, No. 2. – P. 215-247.
- ²⁷ Larson D.W. Shortcut to Greatness: The New Thinking and the Revolution in Soviet Foreign Policy / D.W. Larson, A. Shevchenko // *International Organization*. – 2003. – Vol. 57, No. 1. – P. 77-109.
- ²⁸ Bisley N. The end of the Cold War and the causes of Soviet collapse / N. Bisley. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. – P. 81.
- ²⁹ Стосовно суперечливості цього історичного факту див. Kramer M. The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia / M. Kramer // *The Washington Quarterly*. – 2009. – Vol. 32, No. 2. – P. 39-61.
- ³⁰ Детальніше щодо ініціативи Європейської Конфедерації див. Dumas R. Un projet mort-né: la Confédération européenne / R. Dumas // *Politique étrangère*. – 2001. – № 3. – P. 687-703.; Bozo F. The Failure of a Grand Design: Mitterrand’s European Confederation, 1989 – 1991 / F. Bozo // *Contemporary European History*. – 2008. – Vol. 17, No. 3. – P. 391-412.

³¹ Herrmann R.K. Learning from the End of the Cold War / R.K. Herrmann // Ending the Cold War / R.K. Herrmann, R.N. Lebow (eds.). – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. – P. 214.

³² Бордачёв Т. Возвращение внешней политики // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 4. – <http://www.globalaffairs.ru/number/Vozvrashchenie-vneshnei-politiki-14955>

³³ Детальніше про це див. Шаповалова О.І. Нормативна сила у зовнішній політиці держав в умовах постбіполярної системи міжнародних відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2012. – Випуск 19. – С. 91.

³⁴ Ikenberry J. The restructuring of the international system after the Cold War / J. Ikenberry // The Cambridge history of the Cold War / M.P. Leffler, O.A. Westad (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 540.

³⁵ Lawson G. The 'What', 'When' and 'Where' of the Global 1989 / G. Lawson // The Global 1989: Continuity and Change in World Politics 1989-2009 / G. Lawson, Ch. Armbruster, M. Cox (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 10.

³⁶ Buzan B. Capitalism and the emergent world order / B. Buzan, G. Lawson // International Affairs. – 2014. – Vol. 90, No. 1. – P. 75.

Shapovalova A.I. The systemic transition from Yalta-Potsdam to post-bipolar system of international relations: incomplete deconstruction / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article analyzes the nature of systemic transition from Yalta-Potsdam to post-bipolar system of international relations in the transformation of both its separate structural levels and overall political configuration. To that end it defines the main structural level of the Yalta-Potsdam international system, then outlines the key stages and components of systemic transition to post-bipolarity and, at last, provides an assessment of the system structure state at the moment of final disappearance of one of superpowers and establishment of the post-bipolar international system.

Keywords: systemic transition, Yalta-Potsdam system, post-bipolar system, structural level, centre, periphery, relational complex.

Шаповалова А.И. Системный переход от Ялтинско-Потсдамской к постбиполярной системе международных отношений: незавершённая деконструкция / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

В статье анализируется природа системного перехода от Ялтинско-Потсдамской к постбиполярной системе международных отношений с точки зрения трансформации как отдельных её структурных уровней, так и общей политической конфигурации. Для этого сначала определяются основные структурные уровни Ялтинско-Потсдамской системы, затем выделяются главные стадии и компоненты системного перехода к постбиполярности и, наконец, даётся оценка состоянию системной структуры на момент окончательного исчезновения одной из сверхдержав и образования постбиполярной системы.

Ключевые слова: системный переход, Ялтинско-Потсдамская система, постбиполярная система, структурный уровень, центр, периферия, реляционный комплекс.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2013

Прийнята до друку 19.06.2013